Valeriu BĂLTEANU, Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi

REFLEXELE LINGVISTICE ALE UNOR RITUALURI TRADIŢIONALE – IMPLICAŢII LEXICOGRAFICE

O cercetare aprofundată a problemei amintite nu s-a realizat până acum; există, e drept, o serie de articole, lucrări care au analizat diverse aspecte particulare. Încercăm să oferim câteva sugestii care să contribuie la realizarea în viitor a unui studiu sistematic şi coerent al temei în discuţie.

Am dori să atragem atenţia asupra faptului că nu vor intra în discuţie decât acele cuvinte, expresii, sintagme care reflectă ritualuri bine precizate pe teren popular, în timp ce multe alte elemente lingvistice cu bază folclorică nu vor fi luate în calcul, oricât de interesante ar fi.

Este necesară, pentru început, o definire a ritualului:

> „punerea în scenă a unui eveniment sacru sau a unui mit prin codificarea şi decodificarea acestora" [1]

Se observă cu uşurinţă faptul că ritualul implică o „dramatizare" care trebuie să îndeplinească unele condiţii obligatorii:

- existenţa unei teme cu caracter mitologic;
- prezenţa unor actanţi specifici;
- derularea într-un spaţiu sacru;
- existenţa (sau nu) a publicului;
- credinţa participanţilor în eficacitatea ritualului.

Pe teren folcloric unele dintre elementele amintite s-au estompat destul de mult, dar, în esenţă, schema pomenită şi-a păstrat valabilitatea. Ritualurile tradiţionale româneşti au generat o serie de elemente de ordin lingvistic: cuvinte, sintagme, sensuri, expresii. Vom încerca să oferim exemple pentru fiecare situaţie în parte.

Pentru prima categorie de elemente lingvistice (cuvintele) putem menţiona o serie de exemple:

a îmbărbura, călimărean, rodină, a semăna, a sorcovi, a tălmăci, a despăşi, a despetrece, a ghidănăci, făcaş, a ghici et.

Este vorba, în esenţă de substantive ce denumesc actanţii specifici diverselor ritualuri sau verbe ce denumesc acţiunea rituală:

- **călimărean** „unul din cei ce merg pe calea mare" (MCD, I, p. 19); de remarcat că expresia a se duce pe calea mare face trimitere la o acţiune rituală: „a se duce cu plocon, după nuntă la socrii miresei" [2]
- **a îmbărbura** „a unge la Sf. Barbura pe copii (în frunte, pe cei doi obraji şi la buric) cu căline numite barbure, amestecate cu miere, ca să fie feriţi de vărsat" **(**DULR, p. 305).
- **a semăna** „a arunca boabe de grâu, de orez, bomboane, stafide etc la anul nou, la nuntă etc, însoţind gestul de o urare" (DLR, tom X, partea a II-a, p. 662).
- **a sorcovi** „a ura cu sorcova" (Ibidem, partea IV, p. 1247).
- **a ghidănăci** „a ciocăni cărbunii cu vătraiul când ţiuie, ca să astupe gura duşmanilor**"** [3] .
- **a tălmăci** „a da anumitor fapte, fiinţe, obiecte visate diverse semnificaţii, în concordanţă cu tradiţiile divinatorii" (DDPR, p. 1177).
- **a descânta** „a rosti descântece sau vrăji însoţite de numite gesturi magice pentru a obţine îndepărtarea unui farmec, vindecarea de o boală" (DLRM, p. 231).
- **a descolinda** „a întoarce în rău urările de bun augur ale colindei sau ale colindelor cântate anterior" [4].
- **a ura** „a recita pluguşorul sau alte colinde de Anul nou, umblând în grup sau alţii de la casă la casă" **(**DLRLC, IV, p. 588).

BDD-A3342 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:51 UTC)

Să ne oprim acum asupra unor sensuri dezvoltate de o serie de cuvinte ca urmare a implicării obiectului sau acțiunii denumite de aceste cuvinte într-un context ritual: a (se) mira, modâlcă, plugar, semcă, şoaldă, a săgeta, semănător, benchi, a drege, a lega etc. Vom urmări câteva exemple:

- **modâlcă** „petică înnodată aşa fel fel că seamănă a gâlcă. Legăturică ce cuprinde în ea felurite lucruri ori vrăjite, ori care, prin firea lor, fără a fi vrăjite au putere de vrajă" [5] .
- **Plugar** „flăcău care umblă cu pluguşorul în ajunul Anului Nou" (DLR, tom VIII, partea III, p. 808). Sens prim : „persoană care locuieşte în mediul rural şi a cărei ocupație de bază este agricultura" *(Idem).*
- **benchi** „mic semn negru (natural sau artificial) pe obraz sau pe trup; semn făcut pe fruntea cuiva ca să fie ferit de deochi" (DEX, 94). Sens prim: „mică pată pentru frumusețe" (DESLR, 59).
- **a drege** (în expresia a drege mortul) „a face un anumit ritual la mormântul cuiva pentru a împiedica mortul să se facă strigoi" [6]. Sens prim**:** „a repara".
- **a lega** „a paraliza, prin farmece" (DA, tom II, partea a II-a, p. 136). Sens prim: „a împreuna, a uni strâns" (DEX, V).
- **a desface** „a nimici, a distruge vraja sau farmecul care apasă asupra cuiva" (DLRM, p. 233) Sens prim**:** „a dezlega, a dezlipi".
- **semănător** „persoană care seamănă de Anul Nou" (DDPR, p. 239). Sens Prim: „muncitor agricol care seamănă" (DEX, p. 972).

După ce am avut în vedere o serie de cuvinte şi de sensuri cu implicare spirituală, vom urmări, în continuare, unele sintagme ce fac referire la scenarii rituale:

bradul miresei, pomana coloienilor, colac de Sângeorz, masa moaşei, pomana porcului, focul lui Sâmedru, târg de sărutat etc.

- **bradul miresei** „brad care este împodobit în seara de fedeleş (sâmbăta), la casa ginerelui; este purtat a doua zi de fratele de ginere în fruntea alaiului până la casa miresei, unde este înfipt în coama casei" [7].
- **pomana caloienilor** „alteori ceata se adună la o casă unde se desfăşoară o masă cu mâncări şi băuturi, numită pe alocuri pomana caloienilor" [8].
- **Colac de Sângeorz** „covrig mare din făină de grâu care se pune pe găleata împodobită cu flori de câmp şi tulpini de leuştean, în timpul mulsului la Sâmbra oilor sau Măsurişul laptelui, rupt în bucăți şi mâncat de ciobani şi stăpânii turmelor, de oile şi câinii stânei, în ziua de Sângeorz" [9] .
- **masa moaşei** „petrecere a mamelor la casa femeii care le-a moşit copiii în ziua a treia după Bobotează"[10].
- **pomana porcului** „masă care se face mai ales la țară, după tăierea porcului pentru sărbătorile de iarnă, când se mănâncă preparate făcute numai din carnea lui".[11]
- **focul lui Sâmedru** „ceremonial nocturn de înnoire a timpului calendaristic, asemănător revelionului, care se desfăşoară în ajunul Sâmedrului la care participă în jurul unui imens rug funerar aprins pe înălțimi de flăcăi, întreaga suflare a asatului" [12] .
- **târg de sărutat** „posibilă urmă a unui ritual de tip „prostituție sacră"; petrecere populară din zona Zarandului, la care tinerele recent căsătorite sărută bărbații întâlniți în cale, gest pentru care li se plăteşte" [13].

Există numeroase expresii care îşi au originea pe terenul practicilor rituale; să urmărim doar câteva exemple:

- **A se duce pe calea mare** „a se duce cu plocon după nuntă, la socrii miresei" [14] .
- **S-a făcut Drăgaică în capul lor** „se zice [...] când se iau mai mulți la bătaie" [15] .
- **A se prinde surate** „(despre femei) a lega între ele o prietenie trainică" (DEX, p. 1046).
- **A umbla cu Lăzărița** „ceremonial al cetei feminine, structurat după modelul colindelor, dedicat zeului vegetației în Sâmbăta Floriilor. Personajul central, Lăzărița, îmbrăcată mireasă se plimbă cu paşi dansanți, înainte şi înapoi, în interiorul cercului format din surate, pe o melodie simplă, duioasă, care povesteşte drama eroului vegetației" [16].
- **A-şi aprinde paie în cap** „a atrage atenția asupra sa prin aprinderea unei rogojini ridicate deasupra capului; a-şi atrage necazuri" [17].

BDD-A3342 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:51 UTC)

- **A pune mâna în foc (pentru cineva sau ceva),** „a garanta, a susține cu tărie, cu toată convingerea" [18].
- **A turna cu găleata**, „a ploua tare, torențial" [19].
- **A lua la vale** „a face de râs pe cineva, a-şi bate joc"[20].
- **A lucra la cămaşa ciumei** „în mare grabă, foarte repede" [21].

Cu privire la unele dintre aceste expresii sunt necesare unele explicații: sensul lor actual pare total lipsit de orice implicare de tip ritual; şi totuşi expresii ca a lua la vale, a turna cu găleata îşi trag seva din scenarii rituale cum ar fi vălăritul şi paparudele! A-şi aprinde paie în cap şi a pune mâna în foc sunt reflexe ale unor rituri cu caracter juridic, după cum a lucra ca la cămaşa ciumei ne aminteşte de un ritual de magie medicală. Dacă privim sensul actual al expresiei a se prinde surate nu vom putea sesiza substratul ei ritual; e necesar să ne amintim că este vorba de un tip de rudenie spirituală, ce se realiza într-un cadru ritual, pe baza unui jurământ. Expresia s-a făcut Drăgaică în capul lor este, la prima vedere, şi mai opacă. Sensul actual nu aminteşte prin aproape nimic de scenariul ritual specific obiceiului agrar numit Drăgaica, de statutul de personaj sacru al fetei ce îndeplinea rolul de Drăgaică sau de ceata ce însoțea Drăgaica pentru a o apăra. Întâlnirea a două cete, fiecare cu Drăgaica proprie, se sfârşea, de obicei, cu o bătaie crâncenă.

Şirul exemplelor ar putea continua, dar credem că exemplele amintite au dovedit cu prisosință existența a numeroase ecouri lingvistice ale scenariilor rituale tradiționale. Dicționarele limbii române înregistrează de obicei, astfel de fapte, deşi, în unele cazuri lipsa unor informații suplimentare face greu de recunoscut baza rituală a unor expresii, sintagme etc.

Am întâlnit şi un caz mai deosebit: un ritual destul de cunoscut pe teren popular, având numeroase ecouri ligvistice, dar pe care lucrările lexicografice (chiar şi DLR) nu le menționează. Avem în vedere ritualul schimbării numelui copilului bolnav. Acest ritual a fost prezentat pe larg de către folcloristul A. Gorovei în lucrarea Datinile noastre la naştere, apărută în 1909. Autorul porneşte de la un fapt oarecum ciudat:

> „De multe ori întâlnim oameni care au două nume de botez, unul care stă scris în actul naştere, făcut la primărie şi pe care mai nimeni nu-l ştie, şi alt nume cu care îl strigă toată lumea"[22]

După ce trece în revistă o serie de informații de ordin istoric, autorul oferă şi explicații**:**

> „Când unui părinte nu-i trăiesc copiii ori îs tot bolnavi, ceea ce însemnează că-i chinuieşte Necuratul, atunci este datina să i se schimbe numele de botez, crezându-se că sub acest nou nume nu-l va mai recunoaşte Ducă-se pe pustii şi-l va lăsa în pace. Schimbarea aceasta se face cu o anumită formă: prin vânzare" [23]

A. Gorovei, descrie întregul ritual cu numeroase amănunte, peste care însă vom trece, oprindu-ne doar asupra unor considerații finale:

> **„...** prin multe ținuturi, de pildă în Bucovina, nici nu se pun nume de sfinți, ci mai cu seamă nume de fiare sălbatice[...] Tot de la această credință este datina moților din Ardeal de a-şi boteza copiii cu numele Lupu, Grozavu, Ursu ca să fie scutiți de boale şi să nu se apropie moartea de dânşii" [24].

Ritualul „vânzării" simbolice a copilului bolnav a mai fost prezentat şi de Coşbuc (V. *Elementele literaturii poporale*, 242 - 246). În literatura cultă a fost reflectat de Sadoveanu, în *Baltagul* şi de Creangă în *Povestea lui Stan Pățitul*, acesta din urmă acordând un anumit rol, în plan simbolic, scenariului folcloric în discuție.

Revenind la observațiile lui Gorovei trebuie să remarcăm faptul că inventarul de nume folosit în cadrul ritualului este mai extins:

> Balaur, Crâncen, Rău, Păgân, Urâtul, Urâta, Grozea, Şarpe etc. Un ritual asemanator întalnim şi pe teren slav, cu ecouri lingvistice la fel de interesante: Răzvan („cel rebotezat"), Prodan („cel vândut"), Nevzor („urât"), Nenaş („străin"), Naiden („cel găsit"), Podkidîş („cel părăsit") [25].

BDD-A3342 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:51 UTC)

Este posibil ca la baza ritualului amintit să se găsească un element (un rit) specific mitologiei indoeuropene şi care a fost moştenit şi dezvoltat în mod specific atât de români cât şi de slavi.

Faptele prezentate şi altele asemănătoare pe care nu le-am inclus în lucrare ne determină să concluzionăm că pe teren românesc au existat, o bună perioadă de timp, două sisteme de denominaţie personală, complet diferite, unul de esenţă creştină, celălalt de provenienţă păgână; ambele sisteme se realizau în cadrul unor ritualuri specifice, cu actanţi şi acţiuni specifice cu inventare proprii de nume.

Am putut până acum constata faptul că ritualul amintit este foarte cunoscut pe teren popular şi că a lăsat o serie de urme pe teren lingvistic. Am încercat să regăsim aceste ecouri lingvstice în lucrările lexicografice mai importante; vom purta discuţia pe baza DLR. S-au urmărit articolele referitoare la cuvinte ca rău, grozav, crâncen, pagân, urs, lup, balaur, şarpe, avându-se în vedere mai ales reflectarea în cadrul acestor articole a faptelor de factură mitofolclorică. Astfel, se regăsesc diverse credinţe şi superstiţii, expresii populare, între care se află şi o serie de blesteme, trimiteri la obiceiuri şi personaje tradiţionale, sintagme populare, astronime, denumiri de jocuri populare sau de elemente de ornamentică tradiţională şi multe altele. Lipseşte orice trimitere la ecourile lingvistice ale ritualului analizat.

Ţinând cont de întregul context al discuţiei se impun câteva sugestii şi observaţii cu implicaţii lexicografice:

- B.P Haşdeu considera că un dicţionar trebuie să fie o carte de cultură. Pe această direcţie se impune înregistrarea în lucrările noastre lexicografice şi a faptelor de cultură populară ce prezintă implicaţii lingvistice;
- în cazul în care, în stadiul actual, nu se mai poate recunoaşte baza rituală a unui cuvânt, a unei expresii ar fi necesară o trimitere minimă spre faptul folcloric generator de ecouri în plan lingvistic. În situaţia unor expresii ca a lua la vale, a lucra ca la cămaşa ciumii, evoluţiile semantice produse ar fi greu de înţeles fără o minimă informare mitofolclorică;
- în cazul cuvintelor de tipul celor pomenite de noi ca având implicaţii pe terenul unor ritualuri (de exemplu, de schimbare a numelui) ar fi necesară şi o menţiune de ordin onomastic: „ nume dat copiilor grav bolnavi, supuşi ritualului tradiţional de schimbare a numelui". S-ar putea adăuga, în paranteză eventual, şi o sursă esenţială de informare bibliografică [26]. Chiar dacă DLR, spre exemplu nu este un dicţionar onomastic, ar putea cuprinde într-o altă ediţie şi elementele menţionate măcar la sfârşitul articolelor referitoare la lup, urs, şarpe etc.

NOTE

[1] R. Vulcănescu, *Dicţionar*, p. 240
[2] D. Udrescu, *Glosar,* p. 28.
[3] D. Udrescu, *Glosar*, p. 101.
[4] P. Caraman, *Descolindatul*, p. 327.
[5] E. Buraga, C. Buraga, *Dăneşti*, p. 198.
[6] V. Nestorescu, *Românii*, p. 133.
[7] D.Udrescu, *Glosar*, p. 22.
[8] O. Bârlea, *Folclorul*, I, p. 400.
[9] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, 47.
[10] Ibidem, p. 118.
[11] T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, p. 205, apud V. Bălteanu, *Spiritualitate*, p. 105.
[12] I. Ghinoiu*, Obiceiuri*, 74.
[13] St. Dumistrăcel, *Expresii*, p. 235.
[14] Udrescu, *Glosar*, p. 28.
[15] A. Fochi, *Datini*, p. 119.
[16] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, p. 105.
[17] I. Ghinoiu, *Obiceiuri*, p. 105.
[18] Ibidem, 75.

BDD-A3342 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:51 UTC)

[19] Ibidem, p. 91.
[20] Ibidem, p. 91.
[21] Ibidem, p. 49.
[22] A. Gorovei, *Literatură*, I, p. 270.
[23] Idem.
[24] Ibidem, 272.
[25] V. *RUSSKAJA reci*, 5/1976, pp. 15 - 21.
[26] v.A. Gorovei, *Literatură populară*, I, pp. 270-272

BIBLIOGRAFIE

Bălteanu, Valeriu (2002). *Spiritualitate şi limbă populară*. Iaşi: Junimea.
Bârlea, Ovidiu (1983, 1985). *Folclorul românesc, I, II.* Bucureşti: Minerva.
Buraga, Ecaterina, Buraga, Costache (1979). *Dăinuiri dănăştene*. Iaşi: Junimea.
Caraman, Petru (1997). *Descolindatul în orientul şi sud-estul Europei*. Iaşi.
Dumistrăcel, Stelian (1997). *Expresii româneşti*. Iaşi: Institutul European.
Fochi, Adrian (1976). *Datini şi crezuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Bucureşti*: Minerva.
Ghinoiu, Ion (1997). *Obiceiuri de peste an*. Bucureşti: Fundaţia Culturală Română.
Gorovei, Artur (1980). *Literatura populară*, I. Bucureşti: Minerva.
Nestorescu, Virgil (1997). *Românii timoceni din Bulgaria*. Bucureşti: Fundaţia Culturală Română.
Udrescu, Dumitru (1967). *Glosar dialectal Argeş*. Bucureşti: Academia Română.
Vulcănescu, Romulus (1981). *Dicţionar de etnologie*. Bucureşti: Academia Română.
DA = (1913-1949). *Dicţionarul limbii române*. Bucureşti: Academia Română.
DDPR = Valeriu, Bălteanu (2001). *Dicţionar de divinaţie populară românească*. Bucureşti: Paideia
DESLR = Alexandru, Resmeriţă (1924). *Dicţionarul etimologico-semantic al limbii române.* Craiova.
DEX = Dicţionarul explicativ al limbii române (1998). Bucureşti: Univers
DLR = Dicţionarul limbii române, M-Z (1965-2008). Bucureşti: Academia Română
DLRLC = Dicţionarul limbii române literare contemporane, I-IV. (1955-1957). Bucureşti: Academia Română.
DLRM = Dicţionarul limbii române moderne (1958). Bucureşti: Academia Română.
DULR = Lazăr, Şăineanu. *Dicţionarul universal al limbii române, Ediţia a VI-a* , f.a. Scrisul Românesc.
MCD = Materiale şi cercetări dialectale, vol.I (1960). Bucureşti: Academia Română.

ABSTRACT

With this paper, we shall try to analyse the way in which the linguistic echoes of some folk practices are reflected in the Romanian dictionaries; we will also highlight the spiritual implications of the folk practices described.

BDD-A3342 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:51 UTC)